

duo numerus XL, qui caligantibus oculis facili lapsu in XI perverti potuit; ex quo deinceps manavit numerus ille arabicus 44 et alter undecim syllabatum exaratus. Sed ut in viam regrediamur, illud præterea de hoc Victorini opere animadvertendum fuerit, librum I fortasse desinere cum professione fidei quæ extat cap. XLVII, clauditurque his verbis: *Gratia et pax a Deo patre et filio ejus Jesu Christo Domino nostro, sic ista confitenti in omnia sæcula sæculorum*. Atque hujusmodi conjectura ex iis confirmari posse videtur, quæ habet auctor sub initium cap. 54 ejusdem libri I, ubi sic: *Dictum*, inquit, *de istis est in LIBRO QUI ANTE ISTUM*. Verum ab editis non discessimus, id tantum annotasse contenti.

VIII. Libris IV adversus Ariam subjicimus opusculum de *ἀποκρίσις* recipiendo, quod jure optimo videtur existimasse laudatus Gothofredus, nihil aliud esse quam Epitomen prædictorum IV librorum, posterius proinde ab auctore scriptum; quod tamen in antea vulgatis post Hymnum I perperam collocatur.

A Sequuntur Hymni III de *Trinitate* ametri et anarythmi: caute quidem legendi; in nonnullis enim, judice Launoio (1), interpretem benignum exigunt, ut videre est apud Brasichellensem (2). Ad Carmen vero quod spectat de *septem fratribus Macchabæis*, Victorino nostro antea tributum; illud vero prætermittendum duximus cum viris eruditis Joanne a Bosco (3), Barthio (4), Labbeo (5), Oudino (6) et Balleriniis (7); qui complurium codicum mss. auctoritate ducti, carmen illud potius sancto Hilario episcopo Arelatensi, quam Victorino Afro adscribendum existimant.

(1) *Laun.* de Victor. opp. tom. II, part. I, pag. 648.

(2) *Brasich.* Index libr. expurg. tom. I, pag. 122.

(3) *Jo. a Bosco* Bibl. Flor. tom. II, pag. 198.

(4) *Barth.* Advers. III, 25.

(5) *Labbe.* Dissert. de Script. eccl. tom. II, p. 468.

(6) *Oudin.* de Script. eccl. tom. I, pag. 1230.

(7) *Baller.* ad S. Leon. opp. tom. II, pag. 315, num. 4.

MARI VICTORINI

LIBER AD JUSTINUM MANICHÆUM

CONTRA

DUO PRINCIPIA MANICHÆORUM, ET DE VERA CARNE CHRISTI.

I. Loqui ei, qui jam olim multa lectione, continui laboris vigiliis indefessis, tenuerit quid ad fidem legis debeat confiteri, errantis est, Justine, sed amantis. Unde ego malui quanti te habeam pandere, et libenter accepi id me apud te laborasse, ut præintelligeres adhuc tibi esse requirendum quod Manichæus, et ut is Andreas actibus eloquitur, atque Thesauro revelavit. Quo ego conventus adtente disquiro vere hæc diceres, necne: diversa contrariaque nobis ab uno esse principio, dissereudum habens pro voto, eadem non abnuui respondere. Volo autem, faxis frater, operæ esse pretium hunc laborem. Libellum frequenter relege destinatum, et ipse volvendo quæ dicuntur altioris inquisitionis secreto penetra vel indaga. Vincit enim verba visus interior, et abditum immensi etiam ipsius mentis suspiciones fastigat et cæcat, quibus cum pie et reverenter quæritur, delectat potius quam terrere intelligitur. Namque homo uterque victurus, cum unum principium esse sanctæ mentis intentio percontatur, caroque hæc nostra, quam abditis cum herbis et graminiibus quæ diligitis, unum eundemque suum ac totius mundi, prout sibi est agere, veneratur auctorem. Admirans autem ego ipse, et obstupescens pertinax tuum consilium, quod carnem oderis, et gramina venereris, nondum scio utrum hæc ab uno an diversis latearis. Quod si ab uno dices, quid incidas vides: si ab altero, incautum est alterius propter alia laudare factorem, suum vero

C propter ea quæ in se sunt arguat et objurget. Sed ne hæc dicendo increpem potius quam respondeam, si moverint, post dicentur: modo accipe quæ quæsisisti.

II. Valere et licere nobis quærere de his quæ ultra nos atque mundum sunt, cum pene ipsi nobis simus incogniti, amens est et insanum, verique periculi ambigere unde et quomodo, vel a quo sis, eum esse te et cum carne haberi non audeas dubitare, videasque perspicue in mundo te degere, et tui conditoris ope, cum ei es tamen obtemperans, liberari: habeasque confessum quod Salvator unus sit, et quod ab uno factore sis paveas confiteri, dividens quidem alterum factorem carnis, animæ alterum conditorem. Dicimus igitur hæc imaginantes quod mundo uterque dominantur, et facturam suam in homine custodiunt: insistens pariter ne dispereat quod de suis regnis quisque perfecit. Respuit hæc sol præclarus, et casta virginitas atque gloriosus siderum chorus, totiusque mundi omnis hæc fabrica refutat atque abjicit, originem sibi a duobus diversis et duobus ingenitis obvenire. Violatur enim profanis sensus nebulis, si tantus splendor fulgoris immensi antiquioribus tenebris atque earum parte consistat. Sic enim contingit ut ex ipsis sol sit, si de duobus principiis omnis mundus ut esset accepit. Plane quia nostrum non est in his intelligentiam detinere, atque in hac sensus peregrinatione consistere, fugimus et horremus eum, cujus etiam ipsi victores sumus, a se esse confiteri. Deni-

que capias desidero, quale est dicere carnem absque eo esse a quo exordium cuncta sumpserunt : eamque in regnis superioribus habitare, ubi est illa virginitas memorata, gloria, lux prædicata : quæ quia in Christum inde descendit, ibi non esse non potest æstimari. Inde enim est Christo habere carnem, cum de Maria dicere tua non patitur veneratio. Dicemus ergo ab altero esse quod Deum sumpsit? Quid agendum erat sumpturo, si non qui est conditor fabricaret? Ac si composuit, numquid est digna mereri?

III. Hæc, ut video, laudatur inventor et conditor, si in ea dignata est æternitas habitare. Si autem alia illa caro quæ in Christo, non tamen antiquior, et Deus factor posterior invenitur. Si antiquior, cur ipsa in mundo non est, et cur in cælo est, ubi carnes nullus est? Et si ipsa in mundo non est quæ in Christo, unde in regnis alienis externis oris obvenit creatura? aut unde hic animæ copulatur? aut quare valet tam frequenter sibi animas captivare, ut pene plus potens in regnis pareat alienis? et quid laborat auctor interioris hunc interiorem e carne liberare? aut cur unde liberandus erat, eum ut clauderetur admisit? Certo totum hic quod mundus est regnum est veritatis et lucis, et qui factor ejus est dominatur. Si in hoc omni proprio sibi regno unum est alterius quod caro dicitur, hæcque sola tantum possit et valeat, ut impulsa ejus anima jactetur fluctuans et fatigata languescat, quantus in suis regnis esse possit qui factor carnis est intuemur. Si enim hoc regnum quod mundus omnis est, ejus esse capiamus, a quo carnem credimus ministram ejus; dicemus solem, et illum chorum, ac virginem singularem, e latebrarum fonte claruisse. Quod ego quidem libens amplector, et elata lætitia gaudeo profiteri, unum his omnibus conditorem, eumque quem lucem esse, et veritatem, atque totum haberi fas sit, piæ inquisitionis secreto causa curæ penetrantis agnitionem venerari. Ita habere exsultantis animæ recordatio elevat sensus, et omnes curas spiritus fluctuantis festis rationum causis origo melior consolatur. Quidquid sæcula dicuntur, aut regna numerantur, vel mundi habentur, quidquid omni prisco prius antevenit unum esse, existere singularem, quodque immensum haberi eo colligitur, quod totum sit, sed unus dicitur.

IV. Aliter quidem, Justine, quod ipse est, aliter quæ ab ipso. Quod ipse est unum est, totumque est quidquid ipse est : quod vero ab ipso est, innumerum est. Et hæc sunt, quibus repletur omne quod uno toto clauditur et ambitur. Verum quod varia sunt quæ ab ipso sunt, qui a se est et unum est, variis eum convenit dominari. Et ut omnipotens apparet, contrariorum etiam origo ipse debuit inveniri. Idque plane jam illius silvæ est, quæ omne lignum materie discrevit specierum, arborum genere dispar atque dissimile : et tota tamen silva ac penes discreta confusio, in innumeris millium milliorum materie lignum esse conspicitur et videtur, et non tamen natura denotatur. Hæc similitudinum esse quæ decreta sunt, atque quæ ab altero ut essent eis contigit provenire, mecum et

A tu intuens recordaris. Illa vero, illa immensa et a semetipsis, ipsa carere similitudine, comparatione viduari, exemplo deficere nemo dubitabit : quo cogitur confiteri, et ad id urgetur artari nostræ intentionis ingressio ad illa excelsi abdita indefessis finibus meantia, ad secretius secretorum penetrare venerandum rerum, sola quidem quantum tamen valet natura, quantum sermo sufficit fari, aggredi, attingere vel tentare. Et ideo immenso quid erit simile jam requiro.

V. Dicit, si vales, qui compationibus fidem largiens consecutum te credis per imaginum umbras veritatem. Sed ut video deficiis non tu, Justine, rebus, quam tibi res. Atque si, ut ais, soles et nunc dicit aliud regnum, numquid hoc est aliud nescio quod regnum quod et immensum? Sed non video convenire ut immensum dicatur, si esse et alteri non negatur : ubi enim incipit esse alteri, illic deficit finis alterius, et neuter est infinitus. Quod si ita est ut finitum sit, a quoquo ipsorum esse respicio vel abutor. Tamen quia ab altero sumus, et mundus a se non est, quique quantusvis sit, est tamen finitus, si non cæteris, utique vel factori : adeo infinitum factorem ejus sacrosanctum est confiteri. Ergo omnia quæ in mundo sunt, ea quæque sunt quod ipse mundus est, ab eo esse principio intueor et cognosco, quod unum et solum a se ipso in se sibi est, quodque immensum totumque infinite porrigitur, et eo meat ut non sit atque deficiat, ubi alteri esse sit vel existere : aut haberi aliud nequit esse quod tamen externum sit vel divisum, fiatque æmulum aut consistat inimicum, quod in suis positum et commanens vinci recipiat, et post captivetur, atque intra victoris regna adsit attractum, translatumque ibi esse desinat, cesset ubi ei esse fuerit ante bellum. Certe si ipse adhuc est, adhuc superatum non est : ac si est, forte reparatur. Quoto id numero fiet? quantis sæculis pugna ista durabit? quando cessabit? extinetus aut si jam victus est, in suis non est : et usquam est? quin immo ei esse jam desit et cessat. Ita et omnia quæ ejus erant cum suo fonte perierunt, atque sublata sunt. Si perierunt, nulla ejus unquam sunt : et caro quæ est, non ejus est, sed illius qui vicit potius.

VI. Tu forte malis victorem istum tropæum sibi ad sua regna vexisse ex his aliqua quæ qui victus est possidebat. Esto licet sint hæc, non tamen inimica sunt, quæ manubias qui vicit abduxit. Inimicam tu vero carnem Deo adhuc hodie confiteris. O ignaviam triumphantis! o otium verberati! o læsi torporem! o lacessiti pigras vires! o domini auctoritas conquiescens! Captivis tuis in tuo regno fatigaris; et qui vincere bellando valuisti, aduescis parcendo superari. Habeantur tali ordine quæ prima sunt, et longe retro antequam mundus est errores colligat ista suspicio. Certe a se utrumque ais, quos bello coisse commemoras : par his virtus est, quibus a se origo et una æternitas reperitur. Audeam hic ego alterum dicere meliorem, atque majus esse in altero suspicari : nonno

incido vel incurro, et æterno ipsi, quod unum **A** semper est, reus constituor et addicor? Habendo quod æternum est superari, et quod a se est unum non esse non paveam profiteri: atque quod omnipotentem fateamur, alicui non aliquando asseram dominatum? Cæca res et omni obscurius tenebroso panditur sacrilegi erroris. Cura dementi fando victum esse quod a se est, ut et victorem qui a se est metus exagitet captivati, quod est ingenitum subjacere. De oppressis ergo regnis se victor auxit omnipotens, et quod ingenitum percontaris, promissis aboleri vel auferri. Quin et erit a se esse quem sequitur non futurum, cum victoris succumbens virtuti aut occidet aut ducetur.

VII. Deinde quem dicemus suis non fuisse contentum, ut pugna quam memoras oriretur? lucem an tenebras? Si lucem, eguit tenebris, et delectata est tetro. Ubi est quod habetur omnipotentes, quod intelligitur totum, si in eo aliquid non erat, quod extrinsecus erat, et aliis regnis habebatur, et sibi erat veritas qui quidem erat, quod adhuc omnipotentis dominatio non habebat? At nunc movisse bellum tenebras opinemur, et statuamus umbram fulgoris ingeniti existentem suis propriis solidis conspirasse. Si lux illa ignis est, tenebræ ad incendium convenerint, ut earum solidum, quod ipsis erat, ad conflictum veniens extrinsecus ureretur. Sin autem inanes sunt, et ideo non utuntur, ubi rogo est coire solidis cum inani? Hæc sentire, atque meando sensu ad tam interna venisse, plane audax est et vesanum. Imaginari conflictum inani cum solido, profundo cum excelso, finito cum infinito, cum luce tenebris, falso cum vero, et quantillo cum toto? Non patior, frater, hæc dissonantia pari modo exorta condicere, atque ea æternitate memorare et ita locare, ut utrique his esse sit: sed esse uni ei tribuo, qui a se est, alteri vero asserens non haberi velim. Namque ista si respicis, edoceas quæ substantia sit inani, quid exterius infinito, quid æterno antiquius, quid toto tantumdem: ut capiam id esse et re haberi, et duas rebus origines non nego. Hæc si aliquis ludus eloquitur, aut Persa commemorat, suæ genti præcipiat, suo cardini consenscat. Est enim illic aliter divina sapere, quibus est aliter uti jure. Tametsi natura homines sint, tamen ut separantur sermone, sint et ratione discreti, nec aliter habeatur de talibus, quorum aliter et corpus alitur, aliter aptatur habitus, aliter species limatur usu sumendi, aliter retinetur, forma altera etiam plerique nascuntur, et quod loquor sint gentes enumeris. Jam vidisti ne ergo quot Manis, Zoradis (1), aut Buddas hæc docendo deceperint? ad quaerenda revocemur.

VIII. Quod sumus, Justine, ab eo sumus qui omnipotens est, et a se existens constituisse perspicitur; cui, in quod non sit, non esse est. Adco nec obvenit esse qui

(1) In hujus hominis Magi Magiæque inventoris nomine eiferendo multum fuisse variatum, pluribus docet Cotelerius ad *Recognit. Clement.* lib. IV, cap. 27.

et prælium commoveret. Verum quod duæ habentur species, hæcque contrariæ vel diversæ, boni malive, solidi et inanis, excelsi et profundi, veri et falsi, lucis ac tenebrarum, æterni et temporalis, vitæ et mortis, et omnium contraria, non a duobus esse principiis rerum ordo edocet et revelat. Nam si duo æterna intueri, eaque inimica advertere sit sentire, hæc tenuisse sub eventus est. Ipsa principia collocasse, et formidinis trepidæ anxio pavori ingenita tradidisse, cum pugnatu regna tristis cura vexaret Parthis licuerit fortasse, qui eventus bellantium fuerint fabulati. Quæ conditiones pactaque convenerint, qui finis compresserit bellum, quem dominum constituit e duobus securior casus. Sed quia utrum tractatur, ingenito et victori, ut video, sit periculum: ergo fratres vincitur quod a se est, et quod sine initio est finietur et non erit, aut jam finitum est. Evasi, respice: non est alter qui meus factor dicatur, aut si adhuc periret et manet, in suis habitat regnis, et ipse meus in hoc mundo non erit factor: isque mihi est conditor, qui et opifex mundo: a quo casta virginitas, gloriosus siderum chorus, sol præclarus cælo sunt constituta, aut supernis, ut aisse soles, navibus collocata. Itaque exultemus ovantes, jam non peritura caro gratulare. A tuo enim Christo es salvatore, sive cum in Adam es et Maria, seu cum in superioribus sumpta vasa æterni esse meruisti. Jam non spe promissionis desolata, imis detrusa, defluis consensces: jam crucis pretio restituta, immortalitatis gloria vestieris.

IX. Et hoc dignum est ea, quæ totum quod æternitas est et immensum emeat, intrata cepisti. Hic enim jam delectat Babylonis magos ac Ctesiphonticos cantatores secretorum suorum notare mysteriis: quorum posse est carmini nunc suscitare spiritus, nunc vocare. Melior vero est, et plane divinum, nostri Salvatoris carnem sepulcris obrutam suscitasse. Non enim ambigit quispiam mortuum fuisse quod potuit sepeliri: et si carni desuper venienti vulneratum mors inhaesit, in Christo caro nostra resurrexit. Quid tamen causæ erat carnem sumere, si non ipsa levabatur? Sed si alia illa est, mortalis certe est quæ recipit occidi. Hoc immensum et inestimabile, hominis habitasse membris. Nisi ab æterno esset, non esset omnipotens: hoc eodem in æterno esse quæ contraria dicuntur agnosce. Eidem mori fuit, cui pater ingenitus et ætas et æternitas invenitur: et ut omnipotens vere noscatur, nasci de virgine non negatur. Quid jam sit quod omnipotens est, æternum, infinitum, totumque; quid, quod immensum et excelsius cuncto summo sit, et sublimi, a quo omne quod rebus est manet ac veniat, adverto commonitus dicente omnium salvatore, qui se Filium docens Patrem sibi esse dignatus est indicare? quem Deum pandens, omnia ipsum esse etiam admiratus Jesus, quantum mensura mundi meruit, revelavit. Ob quod unum et solum principium Deus est, et Deus solus veritas: atque ipsa veritas lux est, et lux semper æterna: omneque quod verum est solidum est, et semper est, atque perspicuum per-

severat et manet. Quod autem a se verum est nunquam vincitur, quod solidum est inane nihil habet, quod lux est tenebras non admittit, atque eas nescit, ac si admittit, et in eam veniunt, sibi esse desistunt. Magis vero aliis non sunt, quæ sibi esse cessarunt. Sin autem adhuc in suo sunt, extra hunc mundum sunt, et cum his adhuc confligitur, estque incertum an superentur, an vere pereant aliquando. Quod si adhuc ambigitur, etiam mundus, aut caro, in eo non ut ab altero esset accepit: sed de eo illi obvenisse est, a quo et præclarus sol mundo minister est constitutus. Imaginans namque tenebras id esse quod malum dicitur, capies et intelliges: non quidem accipiens ita esse dari tenebris, ut luci esse habetur et lumini; sed ita quod ex actu alterius, qui vere est, efficitur vel apparet. Est enim in rebus tam super-

X. Hæc quidem ita advertenda, alterius actu aliud effici, ut in his quæ sunt videre sit, quod in eis qualitate non inest, ex actu alterius inveniat oboriri. Aliter vero est quod e re æterni quæ est, quod totum est alterius se datur evenire. Sunt enim tenebræ non sistentes, non solidæ, non penetrantes: sed inane quid quod luce depercat, et esse sibi non habere cum illa resplendet. Contigit enim his non esse lucis actu, quia ipsæ substantia non sunt, lucis substantia recipiunt deperire. Si ergo est tenebris a lumine deperire, ab eodem illis advenit apparere, eo modo ut profundo obvenit ab excelso, atque nihilo a toto. Nam cum totum æternum sit, tamen et nihilum est quod nulla substantia usquam est. Excelsum enim est, sed profundum ejus est: nam si excelsum non sit, profundum non potest apparere. Solidum si nescias, inane non perspicias. Sunt ergo quæ substantia sunt, sunt et quæ non sua substantia utentes sunt: quia illa sunt quæ substantia sunt, ex his apparere illis obvenit quæ substantia non sunt, ut pruina, ut gelus: quæ apparent, sed quia substantia sua non utuntur, ex actu frigoris illis esse obvenit, fluescunt et soluta deperunt. Et glacies tamen ex aqua est, sed aeris rigore constringitur. Duo ergo video aquæ esse, liquorem et gelum. Igitur substantia quod est, liquor est: quod autem ei actu obvenit, ejus ipsius fit in glaciem quod gelascit. Sed quia glacies ipsa substantia nulla est, deperit et aufertur, et tamen aquæ liquor manens substantia perseverat.

XI. Et hæc quidem mundana sunt: quæ aut a creatore sunt, aut natura. Verum illa superiora postrema, atque sine initio prima, quæ similitudine carent, comparatione deficiunt, quæ non imaginem exemplo formantur, quibus nihil par est, nihil prius: quibus ultra non potest æstimari, quæ eo solo comprehensa sunt, quod incomprehensa noscuntur, non ea causa vel forma actum habent, atque illa quæ dicta sunt, quæ mundus habet iste compo-

situs. Sed ut eis est valere, quæ infecta, quæ ingenta, quæ infinita, quæ totum sunt, ita his esse perspicere vel intendere: ut sit unum et solum quod omnipotens est, quod totius omnes habetur, quod perspicitur infinitum, hoc est et consistit, sui que solido invisibili extans dominatur et regnat, utensque venationis suæ admiranda substantia illo divino actu suo, quo aut motum est, aut innotum. Verumtamen id ipsum quod quidem est falso originem præstat ut totum: nihilo enim, cum totum est omnipotens, per eum obvenit ut et nihil appareat. Non enim omnipotens ita erit ut totum sit, si præter ipsum aliud quicquam nihil erit. Ergo est quod dicitur nihil, sed substantiam non habet: est et quod dicitur totum, et substantiam habet. Sed ei esse est, illi non esse est. Deus est ergo veritas, qui totum est, et infinitus consistit. Quia, nihilum extra totum esse potest, recte illud, Justine, quod a locale intelligitur, extra fines habetur, falsum dicitur: si tamen potest ratio aliqua admittere, ut finem ubicumque intelligas ei quem totum esse perspicias, et indagas. Etenim si æterno totum occupatur, nihilum ubi sit non habet: ac si omnipotens omnia est, nihilum esse eo modo tantum intelligitur quod est quod extra totum est, non aliquid sit habeatur. Denique si omnipotentem ita metiaris, ut sit tibi et alius qui non sit omnipotens, Deo major locus dicitur, atque utroque ingentior: si propriis regnis diversa principia ingenita utentur, atque æmula consistunt.

XII. Hoc intelligere vel tenere æterno omnipotente aliquid esse majus, incautæ confusionis barbarus sensus est: atque coæternum esse quod bellat, et opinari vinci alterum de æternis, ejus est qui dicat et ipsam lucem quocumque sæculo non futuram; id ipsum tamen si exaudis, jam solem intelliges non futurum. Et cum ei esse sit cœpisse, si et a se existenti quod periturum sit fit periculum, ergo bellat ingentis, ingentiumque est quod ab ingenito superatur. Numquid audes de ingenitis quid prius cœperit æstimare? ac de solo ordine forte dissimules, cœpisseque pariter fabuleris? Potesne majus et minus de æternis ingenitis arbitrari? Si tenebras anteferes, ipsis dabis omne principium, et earum erit esse majores. Si lumen fateris antiquius, ab eo omnia confiteris. Si utrumque æque coævum perspicias, aut vinci neutro erit, aut manebit alteri quod unus exceperit. Et ubi hic erit omnipotens vel æternus? numquid in altero ipsorum victor erit, et in pari existentia fiet causa dissimilis, et ingenitorum bellum reget eventus, aut suscipiet casus? Absit animæ sensui advertere hunc errorem, atque tam amentem intelligentiam confiteri abiciat spes humana. Unus exstat ingenitus, ab uno domino cuncta provenerunt. Verum quod diversa ejusdem sunt causa omnipotens invenitur ab omnibus creaturis, et ante principia et fines.

XIII. Ita ergo ex vero quod est provenit et falso esse, ut et umbræ de solidis. Si enim solidum non sit, neque umbra sit. Et hoc est mysterium veri verum. Quæ enim veræ sunt, ex his apparent et quæ

non sunt, ut et sibi a se sit, atque aliis ut sint fundat ex se, non sui opera, non labore, non materia, non natura, neque substantia. Si enim est omnipotenti esse totum, quod extra est, ejus est. Quod si quid sine eo obvenit, est neuter omnipotens, et actu casu principia accedentibus crescunt minuta utique quando addita fecerunt. Umbræ denique quæ materia, quæ natura est, quæ sine altero non apparet, neque habetur in tenebris? Sed quia hæc sua substantia non est, neque a seipsa est, evanescit ac deperit, et tamen solidum, e quo interdum umbra est, consistens suo robore perseverat. Mirare Manis Babylon ista mysteria, et has omnipotentis divitias: confitere nihil esse quod non ejus sit quem æternum venereris, quem dominum fatearis, cui sit nihil anterius. Et quemadmodum convenit aliquid non ejus vel ab eo esse, ante quem aliud nihil intendas? Sed quod turbaris anceps vagi erroris cura sollicitus, immo vani studii labore confusus, deceptus hebeti sensu, auspiciantis animæ rudimenta majoris inquisitionis amentia sauciasti. Revoca in prima vestigia curas indomitas, et cessa credere unam æternitatem duo regna sumpsisse, et se quidem, ut ais, ipsa tentantia.

XIV. De duobus æternis si vinci uni erit, æternitas præcisa residebit. Habent ergo lux et tenebræ paria, atque in se diversa, immo contraria: potentia una convenit, sed in altera aliquando cessabit. Jam non eadem est, si ubicumque speratur, si alter ipsorum ante deficiet, erit, Justine, ut fatearis unum esse principium, si unus victor est de duobus. Certe quod intelligo in superioribus excelsis, et omni altitudini extremo, nihil habitare quod malum dicatur, quod ultra Angelos et Archangelos humanæ devotionis pavens veneratio suspicatur. Sacrilegum est eloquium malum in talibus habitare, aut si ei illie est sedes, et ipse creator accipitur, creaturæ omni, et ipsi soli diabolus dominatur. Si enim cœternus est, ibi est, aut si ibi non est, in suo nescio quo regno est. Credo alterum non habet solem, non cœlum, non mundum, non lucem, non veritatem. Et si ei ipsi alibi regnum est, nihil commune ejus est nobis: aut si in hoc mundo est, jam victus est, jam sole est, jam non habet vires. Quod si fateris, intelligis ipse hoc dici non posse principium, quod dominantem perspicis captivatum. Numquid convenit rebus duo esse summa, duo ima, duo infinita? Infinita duo dici non possunt, quia ubi alter incipit, est finis alterius: summum autem ideo est, si ultra eum nihil est, atque ita imum, si intra eum nihil est totumque tunc habetur, quando aliud non habetur. Hoc si unus et solus Deus est, summus, infinitus, ac totum, atque omnipotens, atque omnitenens, ipse principium unus et solus est.

XV. Ne perturberis, ne anxius tam venerandi veri admiratione territus obstupescas et cæceris, eo quod de bono auctore malum non potest oboriri. Recte in creaturis ista percontor, ut quæ creata sunt aliud ex se quam ipsa sunt non emittant, ut amarum de dulce, ex igni aqua, ex umbra inferi partus, ex ligno homo, ex incarneo caro, et alia

quæque omnis mundus enumerat. Verum omnipotenti hæc adscribi non possunt. Est disciplina ut lex ei sit quid ex eo esse possit, quid non possit, quid ab ipso, quid per ipsum. Recte ista colligis et astringis, si omnipotentem minime confiteris. At si sparsa per totum ejus virtus est et æternitas, neque ei ut esset ex altero obvenit, utique omnia aut ab eo aut de eo, aut per eum, aut obveniunt, aut creantur. Ideo ergo et malum ab eo ut esset accepit. Malum tamen hoc quod dæmon dicitur; cætera enim si quæ sunt quæ malum dicas, substantiam non habent, aut naturam. Dæmon autem nunc bonus, nunc malus, Angelica creatura consistit, sicuti docet Antici oris expressio, dicentis: ΑΓΑΘΟΣ ΔΑΙΜΩΝ, et ΚΑΚΟΣ ΔΑΙΜΩΝ. Et eum ipsum bonum esse, qui κακός dicitur post dicemus. Reliqua autem quæque malum dicas, si errorum vitia conquiescant, nascendi originem non habebunt.

XVI. Ne sane conteris mali impulsu eesse qui in vitia ire præcipitet, quasi existentis alicujus, aut orti factive substantia. Anima est, quæ in libertate consistens, dominationem sibi concessam liberi arbitrii licentia violavit. Cupiditate et concupiscentia curiosa potius decipitur quam superba. Deinde duarum substantiarum dominum nobis esse dominantem, aut geminæ vel potius multiformis naturæ humana regna innumeris gentibus dominantur. Ita enim delectaris exemplis, ut diligas æterna perpetua per mortalia et caduca perspicere. Carnem negas in Christo, et hominem confiteris: natum non vis, et vixisse non abnuis: occisum a Judæis clamas, et quod vulneratum est testimas non fuisse. Ita mortua membra asseris damnatorum dextra lævaque cruciatorum, ut in ipsius Christi est impletus interitus: et verum hominem carne non vis, ubi veram invenis sepulturam. Ecce, Justine, quod vere est, non fuisse conaris asserere, et quod non est nec fuit, persistere niteris approbare. Sed te ipso commoitus præceptore constanter eloquor: Mori æterno possibile fuit; carnem non fuit habere possibile? Possibile ei et firmasse quod non erat; non fuit possibile duas naturas mundo concedere, lucis et tenebrarum? Dominus contrariorum origo virtute non esset, qui sibi ut esset ex se est? Cessa, Justine, cessa istius vanitatis barbariem diligenti cura captare, et Romanus vir a Persico vel Armenorum sacrilegio nitere removeri. Nequaquam enim convenit tenebris, aut diabolo auctoribus Mani in vitæ æternæ gloria regnis veræ lucis habitare. Et cassum nunc usque jugi inedia inimicæ, ut ais, carnis membra tenuisti, censens ipse animæ officere meritis ac naturæ pasti corporis succos, ad pinguedinis distantæ grassamina, atque ipsorum abdominum mole prægravari, si post hunc jejuniorum laborem ad creatorem tuum, quem ais aut diabolum, aut exteriores tenebras, reverteris. Melius arbitror ac plane pronuntio, Deum omnipotentem tuum conditorem esse fatearis, ut vere templum Dei sis, sicuti Apostolus cloquitur Paulus dicens: *Vos templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis* (I Cor. III, 16). Quod si hoc honore

viduaris, ut neque templum Dei sis, neque spiritus ejus habitet in te, Christus non Salvator hominis venit, sed abactor: quod quidem dicere prohibet fas divinum, et majestatis ejus æternitas non admittit. Si enim templum ejus non sumus, neque spiritus ejus in nobis est, quid ei et nobis est? Si enim ejus

sumus, utroque ejus sumus, et anima et corpore, et est illud verum ac catholicum sancto ore prolatum *Omnia in omnibus Deus* (I Cor. xv, 28): qui unus et solus principium est, omnipotens sine initio, et universi totum, infinitus per omnia. Cui est honor et gloria.

VICTORINI

DE VERBIS SCRIPTURÆ: FACTUM EST VESPERE ET MANE DIES UNUS.

COEPERITNE A VESPERA DIES, AN A MATUTINO.

I. Si divinæ scripturæ simpliciter legerentur, numquam lectio cujusquam capituli ab aliquo male intelligeretur, sed ut se continent pie et juste unanimiter susciperentur. Cessabat philonica disputatio, cessabat et syllogisticus sermo, cessabat omnis superstitiosa adinventio: nec unquam agnosceretur in quocumque hominum tenebrosa collatio. Omnes unum sentirent, invicem sibi acquiescerent, eadem profiterentur, ut lucidissima lectio se declarat. Namque carus noster et amicus fecit nobis quæstionem, utrum totus mundus competentes sibi horas haberet, necne: « Denique, ait, ego enim dico, si hic prima hora est, totum mundum prima hora teneret. Nam absurdum mihi videtur audire diversas horas dici per quatuor partes terræ contineri. Dico autem cum sicut omnes habitabiles, quomodo probari mihi potest unam horam non omnes homines possidere? Sed dico, cum hic dies sit, ostendite mihi in qua parte noctem esse asseveretis, quando totæ plagæ cœli per diem inlucidentur. Nec enim Moyses aliter nos docuit libro Geneseos, quam ut dies, dies toto mundo esset, et nox, nox orbem universum tenebris obtineret. » Itaque, amice, si sufficiunt ad quæstionem hæc quæ a te dicta sunt, peto ut concedas patienter, et audias a nobis quæ vera sunt. Sed non quo deprehendas humana commenta, quam magis approbes divina esse dicta. Unde si auctoritatis inventa fuerit lectio, locum nobis concedere habes dicendi, ut possis planius ediscere, qualiter beatissimus Moyses breviter de die ac nocte significaverit. Namque et Salomon docet nos dicens: *Bonus spiritus tuus est in omnibus; propter quod quicumque errant, partibus corripis: de quibus autem peccant, admones alloquendo, ut relicta imperitia credant in Dei verba* (Sup., xii, 4). Omnis enim scriptura spiritu Dei inspirata, dicit Apostolus Paulus quia indiget interpretatione (II Petr. i, 20). Nam et *Apollo potens in Scripturis* (Act., xviii, 24) erat maxime, qui et spiritu fervebat: et tamen hunc apprehenderunt Aquila et Priscilla, et diligentius illi viam Domini manifestaverunt. Facile enim sapientes reprehenduntur. Scit enim Dominus cogitationes sapientium quoniam vanæ sunt.

II. Pandimus itaque singula quæ lectio Geneseos doceat. Sed longum est sermonem de his quæ supra dicta sunt facere: et de cœlo ac terra, tenebris et abisso, aqua et spiritu disputare intermittamus, quia necdum tempus est aliquid de his dicere, quam nunc magis ad proposita respondere atque satisfi-

cere. Est quidem quod tenebræ totum mundum possidebant, ut lectio superiori textu declarat. Sic namque dictum est: *Fiat lux, et facta est lux* (Gen. i, 5). Requiritur a sapientibus ubi facta sit lux: nec enim tenebræ substantivæ erant, ut philosophi dicunt, et figuratio quædam materialis in illis erat: nihil sunt. Sed absit a nobis cum illis aliquid sentire, quando divina scriptura dicat Deum creasse tenebras et fecisse cœlum. Quod ergo a Deo fit, substantivum esse creditur. Unde si substantivæ sunt, non luce facta in nihilum redactæ sunt. Sed neque simul mixtæ sunt, quia utrumque substantiæ sunt, quæ sibi contrariæ hodieque sunt, ut calidum frigidum, vel dulcedo amaritudini. Sed quando temperantur invicem, sibi necessaria esse dignoscuntur. Cesset itaque calumnia, si secundum substantiam contrarias diximus, sed necessarias in gignendi creatura, et requiescendi ab operibus omnibus esse. Ostendimus tamen luce facta tenebras non ablatas, sed immo docet Scriptura in parte eas redactas, hoc est in medio orbe condensatas, ut lux facta mediam partem mundi illuminaret. Nec enim Dei substantia est lux mundialis, quæ facta est ut totum orbem possideret. Alia autem lux quæ vera est, quæ totum mundum illuminare potest, de qua Evangelista dicit: *Est lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Joan. i, 9). Vera itaque lux illuminat totum mundum, quia tenebræ cedunt locum suo auctori: sicut et sol a vero lumine obscurabitur, tenebrisque contegetur. Illa autem quæ vera lux necdum est, ideo mundum universum suo apice desemel illuminare non potuit, immo non debuit, ne dies definita esse adjudicaretur, sed momentis horarum velociori cursu statueretur. Infirmas enim creaturæ apparet totum mundum non posse circumvallare, ideoque partibus hodieque dignoscitur peragrare.

III. At vero, si totum orbem luce sua possideret, nequaquam horam in die aliquam demonstraret: quandoque totum mundum illuminaret, non erat quod perambularet. Secundum hanc rationem, quam disputavimus, recte intelligere poterimus prophetam Moysem dicentem: *Et separavit Deus inter lucem et tenebras* (Gen. i, 4). Quid autem est separare, si non distantiam inter hæc facere? Qui si distantia instituit et contra alterum, et ea ipsa in divisione esse decrevit, ita ut lucem vocaret diem, tenebras vero noctem, aliud nunc audimus ex alio appellatum. Cur vero aliud non erat gratum, si quod primum denuntiatum